

Filosofiske Anmeldelser

Nr. 1

Årgang 4, 2016

Dansk Filosofisk Selskab, DFS, har blandt andet til formål at udbrede filosofisk interesse og forståelse i samfundet.

Meningen med nærværende tidsskrift, *Filosofiske Anmeldelser*, som udgives af DFS, er således at stimulere til læsning af nyere, dansksproget filosofisk litteratur. Tidsskriftet vil i tillæg bringe anmeldelser af oversat, udenlandsk filosofisk litteratur. Anmeldelserne er skrevet af filosofistuderende og yngre filosoffer. *Filosofiske Anmeldelser* redigeres af cand. mag. Finn Jespersen.

Indhold

Heideggers metafysiske antisemitisme. Donatella Di Cesare: *Heidegger og jøderne – De 'Sorte hæfter'*, v/ Lasse Martin Jørgensen.....s. 2

Kærlighed til kunst. Niels Thomassen: *Kærlighed til kunst*, v/ Mogens Pahuus.....s. 8

Den fænomenale Kierkegaard. Mogens Pahuus, Jacob Dahl Rendtorff, Pia Søltøft (red.): *Kierkegaard som eksistentiel fænomenolog*, v/ Lise Søelund.....s. 11

Verdensborgerlig dannelse. Peter Kemp: *Løgner om dannelse. Opgør med halvdannelsen*, v/ Jacob Spangenberg.....s. 13

Heideggers metafysiske antisemitisme

Donatella Di Cesare

Heidegger og jøderne – De 'Sorte hæfter'

Oversættelse af Connie-Kay Jørgensen

Forlaget Vandkunsten, 2015

391 sider

Kr. 300,-

v/ Lasse Martin Jørgensen

Med udgivelsen af *Gesamtausgabe Band 94-96* blev spørgsmålet om Martin Heideggers forhold til nazismen og antisemitismen reaktualiseret med større vægt end nogensinde før. De tre bind, som er de første af flere, der går under betegnelsen *De sorte hæfter*, kaster nyt lys over forholdet mellem Heideggers tænkning og hans politiske engagement. Det er ikke længere et spørgsmål om forholdet mellem liv og tænkning. Skellet mellem mennesket og filosofen kan ikke længere opretholdes. *De sorte hæfter* rummer nemlig optegnelser, hvor Heidegger eksplicit sætter antisemitismen i forhold til sin værenshistoriske tænkning. I *Heidegger og jøderne – De 'Sorte hæfter'* læser filosof Donatella Di Cesare Heideggers sorte hæfter og vurderer deres betydning i forhold til Heideggers værk og virkningshistorie.

Heideggers politiske engagement i NSDAP er en gammelkendt sag. Medlem fra 1933 helt frem til 1945. Blev udnævnt rektor ved universitetet i Freiburg i 1933, men trådte tilbage året efter. Efter krigen var han tavs. Gjorde ingen forsøg på at forklare sig. Bortset fra et enkelt interview til *Der Spiegel* i 1966, der – efter Heideggers instruktioner – først blev udgivet efter hans død i 1976. Men heller ikke her sagde han ret meget. Nu bryder *De sorte hæfter* tavsheden. Eller med Heideggers egne ord, nedfældet i et sort hæfte efter 1945:

”Den rette tien fortier også sig selv. Derfor taler den, når tiden er inde, om det så kun skulle være i skriftens sigen.” (s. 233)

Det lille menneske og den store tænker

Donatella Di Cesare læser, fortolker og perspektiverer Heideggers sorte hæfter, og udfolder sine overvejelser i fire hovedafsnit.

I det første afsnit, "Mellem politik og filosofi", redegør Di Cesare for hovedpositionerne i den hidtidige diskussion vedrørende forholdet mellem Heideggers tænkning og hans politiske engagement. På den ene fløj finder man filosoffer som franske Francois Fédier – elev af Jean Beaufret, som om nogen var med til at udbrede kendskabet til Heideggers tænkning i Frankrig i tiden efter krigen. Fédier afviser enhver anklage, ethvert bevis mod den store mester. Yderst på den modsatte fløj står en tænker som Emmanuel Faye, som i pure alvor kræver Heideggers værker fjernet fra filosofibibliotekerne. Mellem disse yderligheder findes et utal af mere tempererede positioner, for snart sagt enhver, der har beskæftiget sig med Heideggers tænkning, er før eller siden blevet tvunget til at forholde sig til det store spørgsmål: Hvilke konsekvenser bør Heideggers engagement i nazismen have for forvaltning af hans tænkning?

Di Cesare slår tidligt fast: *De sorte hæfter* er ingen gravsten over Heideggers tænkning. Hvordan skulle en sådan gravsten overhovedet kunne rejses? Selv hvis radikale stemmer som Faye fik deres vilje, og Heideggers værker fjernet fra bibliotekerne, slettet fra pensumlisterne og forvist til bunken af skammelig, farlig litteratur – så ville Heideggers tænkning leve videre i dens vidtrækkende virkningshistorie. Fænomenologien, hermeneutikken, dekonstruktionen, den svage tænkning. Alle disse filosofiske retninger står i gæld til Heidegger. Ikke som ukritisk bejaende tilhængere, men som kritiske efterfølgere. De er til dels gjort mulige af Heideggers tænkning, de er fortsat af den vej, han udstak, og da de nåede hans tænknings grænser, fortsatte de for egen regning. Det er nemlig det, der er filosofi, må jeg, for egen regning, tilføje. Ikke en forsimplet snak om for eller imod, enig eller uenig.

De sorte hæfter afslører ikke hele Heideggers værk som formummet nazisme, men de gør det umuligt at opretholde et skarp skel mellem Heideggers politik og filosofi. Hæfterne er nemlig filosofiske i stil og hensigt – og de indeholder eksplicit antisemitiske passager, hvor jødedommen behandles i relation til senværkets værenshistoriske projekt, argumenterer Di Cesare. Den politiske og

den filosofiske Heidegger smelter sammen i *De sorte hæfter*. Det er ubestrideligt. Hvorledes denne sammensmeltning skal forstås, og hvilke konsekvenser, den bør få, er fortsat åbne spørgsmål, der vil give anledning til heftig debat.

Jødehadet i den tyske filosofis historie

I kapitlet "Filosofien og jødehadet" gør Di Cesare rede for, hvorledes antisemitismen har spillet en rolle i Tysklands filosofiske tradition længe før Heideggers knæfald for Hitler.

Immanuel Kant luftede tanken om "aktiv dødshjælp til jødedommen". Oplysningen har ikke plads til en lovreligion, der sætter en ydre lov over fornuftens kategoriske imperativ. Heller ikke Hegel havde plads til jøderne i sit store system. Jødedommen har overlevet sin eksistensberettigelse i historiens teleologiske proces, men bliver ved med at eksistere som overflødig gevækst. Martin Luther agiterede heftigt mod "jøderne og deres løgne". Og Friedrich Nietzsche så i jøderne slavemoralens udspring. Man kunne blive ved. Di Cesare får i hvert fald tydeliggjort, at jødehad ikke var Hitlers opfindelse, og at Heideggers forfærdelige fejltrin ikke var uden fortilfælde. Jeg vil dog indvende, at hun forsømmer at påpege, hvilken ubetydelig rolle de antisemitiske tendenser har spillet i disse tænkeres virkningshistorie. Jovist, Nietzsche blev forvansket og misbrugt i Hitlers tjeneste. Men at reducere hans moralkritik til jødehad – det er at gå for langt. Di Cesares redegørelse giver indtryk af, at antisemitismen en centralt komponent i de store tænkeres værker, når det rettere drejer sig om perifere bemærkninger uden skyggen af filosofisk tyngde. Også store filosoffer kan bedrive elendig filosofi, og når det sker, ryster læseren på hovedet, vender bladet, og forsætter sin søgen efter noget, der er værd at beskæftige sig med. De ovenstående tænkeres antisemitiske bemærkninger er naturligvis af historisk interesse. Men som filosofiske betragtninger er de lige så uinteressante som Aristoteles' syn på slaver. Det er en væsentlig distinktion.

Heideggers metafysiske antisemitisme

Først i det tredje kapitel, "Spørgsmålet om væren og jødespørgsmålet", tager Di Cesare for alvor hul på det centrale spørgsmål: Hvori består *De sorte hæfters* antisemitisme?

Lad disse citater rydde enhver tvivl om forekomsten af antisemitiske ytringer af vejen.

I 1941 skriver Heidegger om "verdensjødedommen":

"Verdensjødedommen, tilskyndet af dem, der er udvandret fra Tyskland, er overalt og uhåndgribelig, og den behøver med al sin magtudfoldelse aldrig at deltage i krigshandlinger, hvorimod vi er nødt til at ofre det bedste blod fra vore bedste folk." (s. 196)

I nedenstående passage, der er central for forståelsen af Heideggers metafysisk begrundede antisemitisme, skriver han således om det jødiske "selvdestruktion":

"Når først det væsentligt "jødiske" i metafysisk forstand kæmper mod det jødiske, er selvdestruktionens historiske højdepunkt nået; givet at det "jødiske" overalt fuldstændig har revet herredømmet til sig, således at også bekæmpelsen af først og fremmest "det jødiske" bliver underkastet det." (s. 253)

Passagen er skrevet i tiden mellem krigens afslutning og 1948. Der kunne anføres flere lignende citater til skræk og rædsel, men ovenstående er vist tilstrækkelige. Ikke alene er verdensjødedommen ansvarlig for tabet af "det bedste blod fra vore bedste folk", som Heidegger skriver, helt i samklang med den nazistiske retorik. Han går videre og taler om "det jødiske selvdestruktion". Hvordan er en sådan fortolkning af nazisternes jødeudryddelser overhovedet mulig? Donatella Di Cesare udreder klart og nøgternt præmisserne for Heideggers afsindige konklusion.

Heideggers antisemitisme er nemlig ikke biologisk begrundet, ligesom han var stærkt kritisk overfor nazismens biopolitiske projekt. I Heideggers terminologi er forståelsen af det jødiske bundet op på en bestemt forståelse af væren. Det jødiske er eksponent for det, Heidegger kalder *den tekniske værensforståelse*. I teknikken viser væren sig som *bestand*, skriver Heidegger i sin berømte forelæsning *Spørgsmålet om teknikken*. Som en resurse, man kan regne med, beregne, manipulere og udnytte. Som når vindmøllen udlægger vinden som

vindkraft. *Alt* værende afdækker sig som bestand i den tekniske værensforståelses tidsalder – også mennesket. Koncentrationslejren, denne rædselsfabrik for "fabrikation af lig" (s.237), er et ekstremt udslag af den tekniske værensforståelses reduktion af mennesket, mener Heidegger. Jøderne var lejrenes ofre. Men i *De sorte hæfter* holder Heidegger samtidig jøderne ansvarlige for den tekniske værensforståelses stadige herredømme. Derfor drager han den vanvittige konklusion, at jødeudryddelsen i sidste instans var en selvudryddelse, jævnfør ovenstående citat. Han tænker videre, at denne "lutring af væren" (s. 218) er et nødvendigt trin på vejen hinsides den teknisk-metafysiske værensforståelse.

Det er en sørgelig tilføjelse til Heideggers kritik af metafysikken. Heldigvis har tænkere som Derrida, Vattimo og Agamben set andre muligheder i Heideggers tekster og ført tænkningen i andre retninger, som ikke kommer i nærheden af *De sorte hæfters* antisemitiske reduktion.

Tavsheden

Det sidste kapitel, "Efter Auschwitz", behandler Heideggers beskæmmende stilhed efter krigen. Hvorfor forsøgte han ikke at undskylde eller forklare sig?

Spørgsmålet skriver sig ind i en større debat, der tager sit udgangspunkt i Adornos diktum om, at det er barbarisk at skrive digte efter Auschwitz. Di Cesare behandler overvejelser omkring umulighed af at finde ord, der står mål med lejrens grusomhed. Og hun dykker ned i digteren Paul Celans værk, der søgte at gøre netop det - mest kendt i digtet *Todesfuge*, dødsfuga, udgivet i 1948.

Kapitlet indeholder desuden citater fra *De sorte hæfter*, der udtrykker Heideggers tanker vedrørende Tysklands situation efter 2. verdenskrig. Heller ikke disse citater taler til hans fordel. Tyskland er nemlig det sande offer, mener Heidegger. Landet er ligefrem forvandlet til én stor kz-lejr gennem den kollektive skyld, befolkningen bliver pålagt efter krigen:

"Aner "man", at det tyske folk og land allerede er én stor kz – som "verden" endnu ikke har "set" og heller ikke vil se – og at *denne* ikke-villen er mere villig end vores viljesløshed over for *national-socialismens* forvildelse?" (s. 262)

Slutteligt en kommentar til Connie-Kay Jørgensens ellers fine oversættelse. Heideggers begreb *Eigentlichkeit* oversættes med 'autenticitet' (s. 242-243), ligesom man har for vane at gøre det i engelske oversættelser. I Christian Rud Skovgaards oversættelse af *Sein und Zeit* oversættes begrebet med 'egentlighed'. Det er bedre.

'Autenticitet' rummer nemlig en række konnotationer, der let fører til misforståelser. Særligt når konteksten er en diskussion af Heidegger og nazismen. 'Egentlighed' har ingenting at gøre med det, vi forstår ved autenticitet i den dagligdags brug af ordet. Det er et moment i den menneskelige tilstedeværens struktur, tæt forbundet med angsten, som river tilstedeværen ud af den vanlige hjemfaldelse i "man'et". *Egentlighed* er momentet, hvor eksistensen og dens muligheder afslører sig som min *egen*. "Man" skal ikke dø. Det er mig, der skal dø. Sådan kan man naturligvis ikke gå og tænke hele tiden. Derfor er det kun naturligt, at tilstedeværen for det meste er *uegentlig*. Det kalder ikke på nogen normativ fordømmelse. Et begreb som inautenticitet har imidlertid en umiskendelig negativ klang. Desuden kan talen om autenticitet let føre tankerne mod en bagstræberisk længsel mod en oprindelig renhed, som let kan forbindes med den nazistiske ideologi. Det vil dog være en dårlig læsning af begrebet 'Eigentlichkeit'.

Der er allerede mere end rigeligt at kritisere Heidegger for. Så lad os nu lægge den type vulgære fejltolkninger på hylden. Diskussionen af Heidegger og nazismen er svær nok uden den slags begrebslige forplumring.

Donatella Di Cesare har gjort sit til at skabe overblik over anklagerne. *Heidegger og jøderne – De 'Sorte hæfter'* sætter ikke punktum for debatten, men den sætter *De sorte hæfters* mørkeste passager i perspektiv og kontekst. Læs den, hvis du har læst Heidegger. Bagefter kan du passende læse Vattimo, Derrida, Agamben eller Merleau-Ponty og blive forvisset om, at en tænkers betydning ikke kan vurderes på hans dumme tanke.

Kærlighed til kunst

Niels Thomassen

Kærlighed til kunst

Multivers, 2015

315 sider

Kr. 299,-

v/ Mogens Pahuus

Thomassen skriver selv, at bogen ikke er en akademisk afhandling men en kærlighedserklæring til kunst. Det ene udelukker nu ikke det andet, for hvis kærlighed lever op til sit navn, da er den klartskuende; da kan den se og opfatte sin genstand, som denne virkelig er, og hvad er academia andet end bestræbelsen på at afdække verden, som den virkelig er. Og Thomassens bog er virkelig den mest dækkende og omfattende bog om kunstens væsen, altså om kunstfilosofiens problemer, som foreligger på dansk. Nok har Dorthe Jørgensen skrevet flere og mere omfattende bøger (sidst den monumentale *Den skønne tænkning*), men de fokuserer på et bredere fænomen end kunsten, nemlig den æstetiske erfaring og giver derfor ikke den samme brede introduktion til og diskussion af kunstfilosofiens problemfelt som Thomassens bog. Og nok foreligger der en række andre nyere bøger om kunstfilosofi på dansk af Kjørup, Løgstrup, Favrholt og undertegnede, men ingen af disse har samme bredde som Thomassens.

Kærlighed til kunst bidrager først og fremmest med et selvstændigt og originalt syn på, hvad kunst er, og hvad kunst gør godt for, samt en række diskussioner af de centrale spørgsmål i kunstfilosofien – skrevet på basis af først og fremmest en dybtgående fortrolighed med de centrale kunstarter: litteratur, bildende kunst og musik. Men den bygger også på en grundig læsning af især nyere kunstfilosofiske klassikere som Gadamer, Adorno, Heidegger, Nussbaum, Eco, Seel, Iser, Marquard og betydningsfulde skandinaviske bidrag til kunstfilosofien af Løgstrup, Dorthe Jørgensen, Jørgen Dines Johansen og Lars Svendsen. Så den er altså dels en filosofisk kærlighedserklæring til kunst, skrevet på grundlag af kunstnerisk sensibilitet og et aktivt

samliv med mange former for kunst gennem mange år, dels en akademisk behandling af den foreliggende filosofiske litteratur på området.

Bogen er opdelt i 10 hovedafsnit – foruden indledning og afslutning. De tre første afsnit – ”Værkets anliggende”, ”Værkets kraft” og ”Værkets medium” – rummer en behandling af kunstværket isoleret set, altså hvad man plejer at kalde kunstens væsen. Det vil være fremgået af de tre kapiteloverskrifter, at Thomassen erstatter den gængse opdeling af kunstværket i indhold og form med mere rammende og øjenåbnende begreber om, hvordan kunstværket umiddelbart fremtræder. Han viser her, at kunstværket møder os som et anliggende, som et værk, der vil os noget, har noget på hjerte, på den måde at det henvender sig til, appellerer til og aktiverer såvel sanser som følelser, stemthed, forståelse, fantasi, vore tilskyndelser og drivkræfter. Han viser videre, at dette anliggende kommer til at angå os i kraft af den æstetiske energi eller vitalitet, som det er udtrykt med, og som levendegør anliggendet og skaber nærvær. Endelig viser han, at værket realiseres i et medie, som kan være af meget forskellig art, ikke blot sprog, billedmæssige og skulpturelle medier, toner, men også installationer og kropslige bevægelser. På denne måde kan han formulere det centrale i kunstværket som et anliggende kraftfuldt udtrykt i et medie. Af særlig interesse – forekommer det mig – er hans betoning af mediets og stoflighedens betydning – og hans diskussion af Martin Seel og Heideggers Erde-begreb i denne sammenhæng.

Herefter følger to kapitler om henholdsvis kunstnerisk kommunikation og forholdet mellem kunst og virkelighed. Han viser i det førstnævnte kapitel, at nok har et kunstværk altid en konkret afsender (skaberen af værket), men i og med at kunstneren kommunikerer gennem et værk, bliver det vigtigt at skelne mellem kunstneren og den implicitte kunstner og modtager, som kunstværket etablerer. Her diskuteres der med især Jørgen Dines Johansen, men også med Gadamer og med institutionsteorien (Danto med flere). I den anden artikel gælder det først og fremmest begreberne om fiktion og fantasi – i relation til virkelighed og sandhed.

Efter mit skøn er de tre følgende kapitler – ”Kunst og følelser”, ”Erkendelse og sandhed i kunst” samt ”Kunst og skønhed” – nogle af bogens mest centrale. Thomassen viser her, hvad kunstværker gør godt for: De bidrager til vor for-

ståelse af verden, os selv og tilværelsen – med en forståelse, som i høj grad er knyttet til vore følelser, og de beriger vor oplevelse af verden og tilværelsen med deres forskellige former for skønhed. Det er her tydeligt, at han i sit syn på kunstens centrale funktioner er enig med Løgstrup et langt stykke, men det fremgår også, at han på en række punkter adskiller sig fra Løgstrup. I diskussionerne af disse spørgsmål inddrages foruden Løgstrup Nussbaum, Adorno og Dorthe Jørgensen. Af særlig interesse i kapitlet om "Kunst og følelser" er – forekommer det mig – hans fremstilling af følelserne i musikken. I det hele taget er hans analyser af musik-eksempler bogen igennem i særlig grad oplysende, i hvert fald for undertegnede.

De sidste to kapitler behandler spørgsmålene om kunstens relation til det gode, nemlig dels til det etiske, dels til det gode liv. Det er klart, at Thomassen må mene, at kunsten bidrager positivt til begge dele. Etikken og det gode liv er temaet for de fleste af Thomassens andre bøger, så for kendere af disse er der ikke så meget nyt i disse to kapitler.

Karakteristisk for såvel denne bog som Thomassens tidligere bøger er det, at han altid skriver ud fra en besiddelse på egne erfaringer med det område af virkeligheden han behandler. Ligesom der er folk, der mener, at kunstnere i højere grad skaber ud fra oplevelser med anden kunst end ud fra erfaringer med virkeligheden, således kan man også undertiden få indtryk af, at filosoffer i højere grad inspireres af andre filosoffer end af virkeligheden. Anderledes hos Thomassen. Han bygger på erfaringer og oplevelser (hvor han i øvrigt giver en fin analyse af forskellene mellem disse i denne bog). Dernæst tager han for sig de foreliggende teorier og filosoffer, og så tager han stilling til disse på basis af erfaringer og oplevelser. Det særlige ved denne bog er, at selvom Thomassen også i sine tidligere bøger har inddraget den erfaringsbearbejdning, som foreligger i litteratur og kunst, så er det den, som er hovedsagen i denne bog. Og fordi Thomassen har en større fortrolighed med flere kunstarter end de fleste kunstfilosoffer og tydeligvis selv er i besiddelse af kunstnerisk sensibilitet – noget som også viser sig i hans stil og skrivemåde – er han i besiddelse af en veludviklet dømmekraft, som sætter ham i stand til at undgå de ensidigheder, som mange gange præger kunstfilosofiske teorier. Derfor kan han sammentænke de tre ensidige teorier om kunstens væsen – afbildningsteorien (kunst som gengivelse af virkeligheden), den ekspressive

teori (kunsten som udtrykkende følelser) og form-teorien (kunst som signifikant form) – til den syntese, det afbalancerede syn på kunsten og dens mange facetter, som denne bog rummer.

Den fænomenale Kierkegaard

Mogens Pahuus, Jacob Dahl Rendtorff, Pia Søltoft (red.)

Kierkegaard som eksistentiel fænomenolog

Aalborg Universitetsforlag, 2015

295 sider

Kr. 250,-

v/ Lise Sølund, cand. mag. i idéhistorie, Aarhus Universitet. Ansat som husfilosof ved Silkeborg Bibliotekerne. Forfatter til filosofiske og teologiske udgivelser. Senest "Benyt øjeblikket med fornuft" om kejser Marcus Aurelius' filosofiske virke.

Kierkegaard som eksistentiel fænomenolog er en antologi med bidrag fra 10 forfattere, og den behandler de såkaldte fænomenologiske aspekter i Søren Kierkegaards værker, der skal forstås som de eksistentielle vilkår i menneskets tilværelse. Det sædvanlige emne, når Kierkegaard er i fokus, at blive sig selv, er et væsentligt tema. De eksistentielle forhold er angst, fortvivlelse, blufærdighed, samvittighed, selvbedrag og autenticitet. Endvidere sættes Kierkegaard i forhold til hans samtidige eksistentielle tænkere og til eftertidens tilsvarende. Endelig gennemgås Kierkegaards betydning for psykologi og psykiatri.

Bogen har en indledning, seks kapitler med to til fire forfattere på hvert og til slut en oversigt over bogens forfattere.

Kapitel 2, *Kierkegaard og hans fænomenologiske projekt*, er skrevet af Søltoft og Rendtorff. Kapitlet behandler den erotiske betragter og begreberne angst og fortvivlelse. Der findes en lille hær af erotiske betragtere, som er pseudonymerne, der evner at indleve sig i og afdække sider af et fænomen, der ellers ville være skjulte. Den lille armé af erotikere kan med deres skarpladte våben stille sigtet ind på det, som læseren kan spejle sig i. Det er et forsøg på at

undersøge, hvilke sjælstilstande og sindsstemninger et menneske kan fyldes af.

Kapitel 3, *Elementer i Kierkegaards eksistentielt-fænomenologiske projekt*, er skrevet af Rosfort, Thøgersen og Welz. I dette kapitel bliver det klart, at angst er et vilkår, der følger mennesket hele livet. Valget betones, men fortid og hele vores bagage fra indre og ydre tilstande påvirker os til stadighed trods valg og forsøg på kontrol. Kierkegaard er den første filosof, der påpeger angsten som et grundvilkår i mennesket.

Kapitel 4, *Kierkegaard og samtidens eksistentielle tænkning*, er skrevet af Ziethen og Troelsen. I kapitlet analyseres begrebet eksistential fænomenologi nærmere, eftersom det ikke er et udbredt begreb i idéhistorien, men det er dog kendt hos Heidegger, Husserl, Satre og Merly-Ponty. Poul Martin Møller tilegnes Kierkegaards afhandling om begrebet angst, og det fremgår, at eleven Kierkegaard savner sin lærer, filosof og inspirator hr. Møller.

Kapitel 5, *Kierkegaard og eftertidens eksistentielle tænkere*, er skrevet af Kemp, Hansen, Rasmussen og Bjerre. Her bringes Jaspers og Brandes syn på Kierkegaard ind i debatten, og Jasper står som repræsentant for det synspunkt, at med Kierkegaard og Nietzsche bliver fokus i eksistensen flyttet fra det objektive til det subjektive. Alt var herefter til fortolkning og på valg, for subjektiviteten er sandheden. Kierkegaards subjektive tilgang medførte, at den objektive videnskab blev gjort ligegyldig.

Kapitel 6, *Kierkegaard og den eksistentielle psykologi*, er skrevet af Sørensen og Pahuus: Sjette kapitel er en udredning af, hvordan psykiske lidelser, der gennem tiden er blevet behandlet af det professionelle behandlingssystem, bedre og mere tilbundsgående kunne kortlægges via en eksistential fænomenologisk tilgang eller kort sagt med Kierkegaards tænkning. Hans temaer og begreber er et eminent alternativ til den konventionelle psykopatologi. Kierkegaard påpeger, hvordan angst og selvfortvivlelse kan få et menneske til at gå til grunde. En psykisk lidelse kan medføre en eksistential transformation, og her er Kierkegaard nøglen til at forstå den forandring.

Bogen kan varmt anbefales. Den er læseværdig og tankevækkende. Om end jeg skulle vænne mig lidt til, at fænomenologi blev brugt i tilknytning til Kierkegaard, men det kan godt gå an, og det er vist også mere fænomenologiske tendenser end en rendyrket fænomenologi. Der belyses både de basale spørgsmål om livets mening såvel som de menneskelige problemer, der opstår i ethvert menneske – ikke mindst i vores senmoderne, accelererende hurtighedssamfund. Hvilket hele tiden kan gøre os klogere på os selv og vores selv.

Verdensborgerlig dannelse

Peter Kemp

Løgner om dannelse. Opgør med halvdannelsen

Tiderne Skifter, 2015

130 sider

Kr. 199,-

v/ Jacob Spangenberg, cand.pæd. i Pædagogisk Filosofi, forskningsassistent ved Nationalt Videncenter for Læsning og Professionshøjskolen UCC

Friedrich Nietzsche skriver i 1874, at kulturen er baseret på en handelslogisk instrumentalisering af erkendelsen og dannelsen, som er til for at skabe så store behov som muligt, hvilket fører til så megen produktion som muligt, og dette fører endeligt til så megen profit og lykke som muligt. Dannelsesanstaltens mål er således at skabe så mange kurante mennesker som muligt, for at disse opnår størst mulig lykke og profit ud af deres specifikke videns- og erkendelsesniveau. Med dannelsen til det kurante menneske er den dannelse, som skaber ensomhed, tager lang tid, sætter mål og rækker ud over penge og forbrug, derimod ifølge Nietzsche "finere egoisme" og "usædelig dannelsesepikuræisme" (Nietzsche, 2014: 86-87).

En lignende kritik af uddannelsesinstitutionernes forfatning kommer fra Peter Kemp, professor emeritus ved DPU. Med pamfletten *Løgner om dannelse* sætter han nemlig fokus på den halvdannelse, der aktuelt foregår i det danske uddannelsessystem, hvor kvantitet, metodekendskab og kompetence gives

forrang for kvalitet og indsigt i faglig viden og fagligt indhold. Den gode skole er for Kemp kendetegnet ved, at den ikke blot bidrager til elevens tilegnelse af viden og læring, men også udvikler dennes sociale, etiske og politiske ansvarlighed som svar på nutidens globale miljø-, kultur- og økonomiske kriser samt internationale kriminalitet, der tilsammen indgår i et tæt samspil og slet og ret kun er én krise; vor tids socioøkonomiske miljø- og legalitetskrise (s. 12). Med andre ord drejer det sig for Kemp om at danne og uddanne den enkelte elev til at blive både en ansvarlig borger i eget land og en ansvarlig verdensborger.

Løgner om dannelse består af seks kapitler samt et efterskrift. I kapitel 1 opridses Kemp rækken af tyske dannelsestænkere med Wilhelm von Humboldt som central for uddannelsessystemet i kraft af hans tænkning af undervisningen, som ikke blot er indlæring af viden, men også har et etisk og socialt sigte i retning af elevernes samfundsmæssige oplæring til fællesskab og ansvar. Imidlertid er dannelsesbegrebet med reformerne af folkeskolen og universiteterne ifølge Kemp blevet reduceret til et spørgsmål om færdigheder og besiddelse af viden eller sagt anderledes til kompetencer, som i bund og grund strider imod selve dannelsens idé, idet kompetencebegrebet rummer konkurrencestatens logik om nytte og beregning.

I kapitel 2 redegør Kemp for sin forståelse af dannelsesbegrebet ved at tage udgangspunkt i det tyske ord for dannelse, *Bildung*, som udtrykker formningen af menneskets kulturelle karakter i tre dimensioner, nemlig historien, selvet og samfundet. Historien er den virkningshistorie, som mennesket gennem dets opvækst med andre mennesker, tilegnede sprog og kollektive erindringer om andres handlinger i løbet af menneskeheds historie indtræder i. Selvet som subjekt eller eksistens dannes, når mennesket forholder sig til sig selv og derved forholder sig til andre. Samfundet indebærer det fælles liv, som mennesker via diverse selvdisciplineringsformer indgår i for at undgå at leve i et samfund præget af en "alles kamp imod alle"-mentalitet (ss. 45-46). I dette perspektiv kan dannelse siges at være menneskets kulturelle og sociale virkelighed, som former dets karakter i sit forhold til sin individuelle og kollektive historie i en aldrig afsluttes proces.

Kemp viser i kapitel 3, hvordan de videregående uddannelsers kvalitet og relevans på den ene side kommer til at handle om at kvalificere sig til et job på arbejdsmarkedet og på den anden om, hvad der ifølge arbejdsgivernes definition er brugbart her og nu. Dette er ifølge Kemp en kompromittering af universiteternes dannelsesmæssige og demokratiske tanke, som bygger på den humboldtske forestilling om dannelsen af ansvarlige og demokratisk sindede samfundsborgere i national og global forstand. De nuværende danske politikeres faible for skolers og universiteters samfundsrelevans er udtryk for halvdannelse, idet metodekendskab, kompetence, tekniske og /eller videnskabelige færdigheder vægtes højere end den enkeltes frihed og myndighed i fællesskabet.

Kapitel 4 beskriver, hvordan oprettelsen af den nye læreruddannelse i 2013 og uddannelsen i "lærerfaglighed" er et skift fra indholdsstyring til kompetencemålstyring med det formål at uddanne dygtigere og mere arbejdsparate lærere, der er mere specialiserede i de fag og den viden, som de skal videregive til eleverne. Hensigten er at få så mange elever som muligt kvalificeret til at kunne tage et arbejde og dermed få gang i den økonomiske vækst. Ifølge Kemp er konsekvensen dog, at de lærerstuderende skal tilegne sig didaktisk viden om metoder og teknik i undervisningen frem for kendskab til fagenes indhold i form af det almindelige indhold såvel som indholdet i visse undervisningsfag. Med andre ord er fokus på, hvad der virker i skole og samfund i teknisk forstand og ikke på, hvad der virker med henblik på at skabe ansvarlige samfundsborgere. Den gode lærer er i Kemp's optik engageret og inspirerende, skaber fællesskab om et fags indhold og anerkendes for sit faglige engagement, som den enkelte elev kan efterligne og eftergøre på egen måde. Folkeskolereformens forlængelse af skoletiden og generelle redskabs-tænkning bidrager ifølge Kemp ikke til elevernes dannelse samt forståelse og deltagelse i demokratiske processer. Fokus er til gengæld på elevernes faglige kundskaber for således at gøre dem klar til en uddannelse uden hensyntagen til pausens og det overflødiges frihed og lykke (s. 84).

I kapitel 5 viser Kemp med henvisning til uddannelseshistorikeren Bruce A. Kimball, at idéen om en dannelse af individet til et helt menneske med socialt ansvar på den ene side og en dannelse af mennesket i teknisk forstand på den anden kan spores tilbage til henholdsvis de såkaldte "talere" som Sokrates og

Cicero og "filosofferne" som Platon og Aristoteles med hver deres opfattelser af dannelse og læring. De første har samtalen og opdragelsen til at blive gode borgere som pædagogiske idealer, mens de sidste har fokus på uddannelse til mere viden og erkendelse med Platons Sokrates som bindeled mellem disse to positioner (s. 94). Der har altid været et modsætningsforhold mellem opdragelsen til socialt og etisk ansvarlige borgere og opdragelsen til vidende mennesker med hverken den ene eller anden part som ubetinget vinder. Kemps pointe er, at talerne på det danske skole- og universitetsområde i dag bliver undertrykt ikke af abstrakte tænkere eller filosoffer som tidligere, idet disse, som Kemp kalder kompetencepædagogerne" og "kompetenceideologerne", i deres foragt for lærernes erfaringer ikke forholder sig til virkeligheden, men derimod karikerer den (s. 97).

Som afslutning opfordrer Kemp i kapitel 6 til, at idéen om den nationale dannelse skal udvides til en idé om den kosmopolitiske dannelse, som indebærer en forståelse af at være borgere i både Danmark og verden. Dette er en tanke, som udspringer dels af det stoiske ideal om verdensborgeren med menneskelighed som fælles referencepunkt for alle borgere i menneskeslægten samfund, dels af Kants retsfilosofi om den universelle besøgsret, hvor alle frit kan rejse og handle med hinanden. For Kemp må et verdenssamfund indrette sig som et nationalt, politisk fællesskab med transnationale domstole, fælles regler for trafik, kommunikation, handel, forurening, forbrug af energi et cetera for på den måde at kunne forholde sig til de globale problemer, som går på tværs af nationer og kulturer. Som Kemp påpeger, er verdensborgeridéen en dannelsesidé, der er meta-politisk i den forstand, at den angiver en horisont for al politik og samfundsliv (s. 114).

Med *Løgner om dannelse* forsvarer Kemp den dannelse, der accentuerer formningen af individet til humanitet og det hele menneske. Denne forståelse af dannelse er som nævnt inspireret af Humboldt og Kant, men derudover indtager Kemp en række andre tænkere i forsvaret for den sande dannelse, herunder Friedrich Schiller og hans æstetiske dannelse til sand politisk frihed, Jean-Jacques Rousseau og hans frie opdragelse samt Martha Nussbaum og hendes begreb om verdensborgeren. Netop verdensborgerbegrebet har Kemp tidligere beskæftiget sig med i *Verdensborgeren*, hvori han i den reviderede udgave fra 2013 argumenterer for verdensborgeren som pædagogisk og

politisk ideal som modvægt til den instrumentelle markedstænkning, som har gjort sin indflydelse gældende på de danske skoler. Bogen indeholder ligeledes kritik af såvel fraværet af tradition og kultur i skolen som afvisningen af et human ideal for skolen.

I *Cultivating Humanity* taler den amerikanske filosof Nussbaum også for en uddannelse med en så at sige menneskelig dannelse som mål. Denne dannelse består af tre dannelsesfelter, hvor det enkelte menneske skal trænes i at forholde sig kritisk og reflekterende til gældende normer og traditioner, at se sig selv som menneske knyttet til sine medmennesker gennem genkendelse og omsorg foruden at forestille sig, hvordan det ville være at være en anden person (Nussbaum, 1997). På den måde indebærer Nussbaums dannelsesideal på den ene side uddannelsens tekniske fremme af sokratiske metoder og på den anden dannelsens etiske fokus på et praktisk fælles liv med indsigt og forståelse for den andens liv, hvilket er med til at danne mennesket til det hele menneske, der kan begå sig som verdensborger.

Summa summarum har Peter Kemp skrevet en kort og letlæst bog til forsvar for en human og social ansvarlig dannelse. Bogens pointer er klare og skarpe og kan siges at være en påmindelse til politikere, administratorer og uddannelsesforskere om, at deres inklination for kvantitet, vækst og kompetencer bidrager til en stigende teknificering af skolen med en frygt for, at lærerne mister engagementet og gnisten for deres fag og dets indhold som konsekvens. *Løgner om dannelse* har fået positiv omtale i andre medier, for eksempel skriver lektor Thomas Aastrup Rømer på sin blog, at Kemp har ret i det hele. Herfra skal også lyde en anbefaling til alle, som kerer sig om skole- og uddannelsesområdet.

Litteratur:

Kemp, Peter (2013): *Verdensborgeren. Pædagogisk og politisk ideal for det 21. århundrede*. Anden reviderede og opdaterede udgave. Hans Reitzels Forlag

Nietzsche, Friedrich (2014): *Schopenhauer som opdrager*. Oversat af Lars Christiansen. Informations Forlag

Nussbaum, Martha C. (1997): *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Harvard University Press